

Відгук
офіційного опонента
доктора філологічних наук, професора, академіка НАН України
Радишевського Ростислава Петровича,
завідувача кафедрою полоністики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
на дисертацію Римарович Ірини Олегівни
«Бібліотеки католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської
дієцезії XVII–XIX століття: історико-бібліотекознавчий аспект»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за
спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство,
бібліографознавство

У певні періоди історії людського суспільства монастирі відігравали вагомий роль в ідеологічному, соціально-політичному, економічному й культурному житті європейських держав. Невід'ємною частиною монастирського життя були бібліотеки, у фондах яких в тій чи іншій мірі віддзеркалюється різнобічна діяльність чернечих спільнот. У сьогоденні комплекси давніх монастирських книгозбірень є історико-культурними пам'ятками своєї доби, тісно пов'язаними з багатогранною діяльністю чернечих орденів, в першу чергу на церковній ниві. Монастирі були науковими теологічними центрами, провадили харитативну, освітянську, видавничу діяльність, сприяли розвитку образотворчих мистецтв, архітектури й музики. Історико-книгознавчі дослідження фондів монастирських книгозбірень дають важливий фактографічний матеріал, який повніше і детальніше розкриває діяльність монастирів та їх внесок у світову культуру, висвітлює розвиток бібліотечної справи в монастирях, розширює джерельну базу не тільки для історико-бібліотекознавчих досліджень, але й для міждисциплінарних гуманітарних студій. Вагома роль бібліотек, в тому числі і монастирських, у поступальному розвитку суспільства, малодослідженість заявленої теми в

історичному бібліотекознавстві як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, об'єктивна необхідність розглядати книжкову культуру католицьких монастирів, що функціонували на етнічних українських землях, як складову культури України XVII–XIX ст. обумовлює актуальність дисертаційного дослідження.

У виконаній кваліфікаційній роботі вперше на документальній основі реконструйовано історію названих монастирських бібліотек, представлено археографічний опис рукописних документів, що висвітлюють склад і зміст бібліотечних фондів досліджених книгозбірень: каталогів, інвентарів, сумаріїв і списків бібліотечних книжок, проведено їхній джерелознавчий аналіз, визначено особливості форми бібліографічних описів, подано тематичну і бібліометричну характеристику фондів, опис бібліотечних приміщень, інформацію про бібліотекарів.

Представлене до захисту дисертаційне дослідження спирається на потужну джерельну базу, складовими якої є архівні документи і примірники стародруків досліджених бібліотек. Архівні документи охоплюють фонди Інституту рукопису та Архіву НБУВ, Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Державного архіву міста Києва, Державного архіву Житомирської області, Ягеллонської бібліотеки (Краків), Державного історичного архіву Республіки Білорусь (Мінськ), Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа АН Білорусі (Мінськ). Значна частина документів вводиться у науковий обіг вперше. Інформація, яку несуть у собі документи про склад і тематичний зміст бібліотечних фондів (каталоги, інвентарі, сумарії книг досліджуваних книгозбірень), доповнюється їх археографічними описами. Виявлено документальні описи бібліотечних приміщень, відомості про книжки в монастирських костелах, хорах, захристіях, рефектаріях, що кидає світло на утилітарне використання друкованих видань у стінах монастиря. Щодо бібліотечних примірників, то *de visu* книгознавчо й джерелознавчо дисертанткою досліджено понад 7800 стародруків.

Дисертантка цілком обґрунтовано досліджує історію монастирських книгозбірень в контексті історії монастирів, оскільки доля книгозбірні безпосередньо залежала від долі монастиря, в якому вона функціонувала. Вона справедливо визначає головне завдання католицького чернецтва на історично православних етнічних українських землях в утвердженні тут римо-католицької віри та задоволенні релігійних потреб місцевої католицької пастви, а решта діяльності монастирських братій була підпорядкована цій головній меті.

Дисертаційне дослідження здійснене в межах науково-дослідних відомчих тем Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: «Історія книжкової культури в Україні: дослідження книжкових, музичних, образотворчих, картографічних пам'яток та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (2016–2018 рр., державний реєстраційний номер 0115U006868), «Атрибуція та експертиза як складова дослідження книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики» (2019–2021 рр., державний реєстраційний номер 0119U100216), «Українське книгознавство та книжкове пам'яткознавство: історія, теорія, практика» (2022–2024 рр., державний реєстраційний номер 0122U000433).

Об'єктом дисертаційного дослідження стали бібліотеки 12 католицьких монастирів, які функціонували на території Луцької, згодом Луцько-Житомирської дієцезії впродовж XVII-XIX століть: книгозбірні Луцького, Острозького, Берестейського та Кременецького єзуїтських колегіумів, Луцького, Берестецького і Теофіпольського тринітарських монастирів, Дедеркальського й Кременецького монастирів францисканців-реформатів, Бердичівського і Вишнівецького монастирів босих кармелітів та Острозького капучинського монастиря.

Предметом дослідження стали такі напрями: з'ясування історико-бібліотекознавчих та книгознавчих аспектів історії та діяльності бібліотек; проведення наукової реконструкції історії, складу і тематичного змісту фондів монастирських книгозбірень, організації бібліотечної справи, джерелознавчого аналізу провенієнцій та маргінальних записів як важливого джерела історико-

книгознавчих свідчень певного історичного періоду; заповнення відповідних лакун в історико-бібліотекознавчому дослідженні монастирських книгозбірень Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії та включення їх у науково-комунікаційний простір України.

Результати дослідження були апробовані на 41 науковій конференції, наукових семінарах, круглих столах та наукових читаннях, з них міжнародні – 21, закордонні – 9.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в бібліотекознавчих дослідженнях монастирських книгозбірень та книжкової культури на етнічних українських землях із застосуванням представленої в роботі методології при науковому опрацюванні архівних і стародруківаних джерел, дотичних інших монастирських бібліотек. Отримані результати також розширюють джерельну базу для дослідження історії Церкви в Україні в окреслений хронологічний період, можуть бути задіяні при підготовці спеціалізованих навчальних курсів, підручників та навчальних посібників.

Дисертаційне дослідження виконане самостійно, викладені наукові результати належать дисертантці особисто.

Основні положення дисертаційної роботи викладено у 49 наукових публікаціях, з них 15 – у наукових фахових виданнях України, 6 – у закордонних виданнях, в тому числі 5 – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз Web of Science і Scopus; 23 – у збірниках міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференцій, 5 публікацій, що додатково відображають наукові результати дослідження.

Дисертаційне дослідження структурно складається з анотації (українською та англійською мовами) зі списком публікацій, в яких викладено основні результати дослідження, вступу, чотирьох розділів (41 підрозділу), висновків, додатку, до якого включено список публікацій за темою дисертації. Повний обсяг дисертації – 534 сторінки, основний текст викладено на 454 сторінках. Список використаних джерел та літератури містить 388 позицій.

Структура рецензованої роботи підпорядкована розкриттю заявленої наукової теми, вона логічна і послідовна, науковий апарат оформлений за діючими вимогами до дисертаційних досліджень.

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету та завдання роботи, вказано наукову новизну результатів проведеного дослідження, окреслено зв'язок роботи з науковими темами, в рамках яких було виконано роботу, визначено об'єкт і предмет дослідження, вказано його методологічну базу, теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Представлено відомості про апробацію дослідження в доповідях на наукових конференціях і семінарах, у публікаціях у фахових виданнях. Описано структуру роботи. Перший розділ *«Історіографія дослідження та його джерельна база»* складається з 13 підрозділів. У 1-у підрозділі проаналізовано інформативну наповненість друкованих історичних та бібліотекознавчих праць, які несуть інформацію про дослідження історії католицьких монастирських книгозбірень.^{*} 2-13 підрозділи послідовно висвітлюють історіографію кожної з 12 бібліотек, характеризують інформативність різного виду бібліотекознавчих публікацій, пов'язаних з дослідженими бібліотеками, містять характеристику і аналіз джерельної бази дисертаційної роботи.

Другий розділ *«Історична доля монастирських книгозбірень, їх організація та бібліометрична характеристика фондів»* складається з 6 підрозділів. У 1-у підрозділі викладено методичні засади історико-бібліотекознавчого дослідження монастирських книгозбірень. 2-6 підрозділи присвячено реконструкції на документальній основі історії обраних монастирських бібліотек. У контексті історії та діяльності орденських осередків окреслено головні періоди в історії книгозбірень кожного із зазначених монастирів. Дисертантка справедливо відмічає, що монастирі досліджених бібліотек постали в добу Контрреформації, коли Римо-Католицька Церква вела активну боротьбу з реформаторськими рухами, що викликало потребу реформування власної церковної системи з метою її удосконалення, пристосування до соціально-політичних викликів та посилення своїх позицій. За результатами бібліотекознавчого дослідження вказані монастирські

книгозбірні є історико-культурними пам'ятками цієї доби на українських теренах. На основі реконструкції історії досліджених бібліотек визначено такі історичні події, які стали переломними моментами їхньої історії: касація Товариства Ісусового 1773 р., поділи Речі Посполитої наприкінці XVIII ст., поразки польських повстань 1830–1831 рр. та 1863 р., що призвело до масового закриття католицьких монастирів в Російській імперії. Основними джерелами комплектування фондів досліджуваних монастирських книгозбірень визначено дарування, закупівля, спадок від світських осіб і від представників чорного і білого духовенства. На прикладі досліджених монастирських книгозбірень Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії дисертантка вирішує важливу проблему реконструкції розпорошених бібліотечних фондів, примірники яких нині зберігаються в Україні, Польщі, Литві та Білорусі. Варто відмітити вдало обрану форму презентації результатів дослідження бібліометричної характеристики фондів у вигляді 18 таблиць, які унаочнюють отримані дані.

Третій розділ *«Склад і зміст фондів монастирських книгозбірень»* складається з 9 підрозділів. У 1-у підрозділі обґрунтовується мета книгознавчого аспекту дослідження складу і змісту бібліотечних фондів. Тематичний зміст фондів представлено за галузями знань. У підрозділах 2-8 представлено тематичну, хронологічну і мовну характеристику фондів. Книгознавчий аналіз фондів показав, що в усіх книгозбірнях домінувала теологічна література і видання релігійної тематики, в усіх бібліотеках в різній кількості були в наявності «заборонені книжки». В полі зору дослідниці знаходилися не тільки примірники головної монастирської бібліотеки, а й книжки, що знаходилися у костелах, захристіях, аптеках, рефектаріях і хорах. Дисертантка дослідила через розповсюдження друкованої продукції зв'язок з монастирями двох монастирських друкарень, які діяли в Луцькій/Луцько-Житомирській дієцезії у другій половині XVIII ст. – першій половині XIX ст.: друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів і Друкарня Луцького домініканського монастиря.

За хронологією примірники досліджених книгозбірень розподілялися так: перше місце посідали видання XVII ст., друге – видання XVIII ст., третє –

видання XVI ст. За мовною приналежністю перше місце посідали видання, надруковані латинською мовою, на другому місці – видання надруковані польською мовою, видані в основному у XVIII ст. В незначній кількості були книги німецькою, французько., італійською, іспанською мовами. Одиничні примірники були надруковані грецькою, гебрайською, угорською, чеською, церковнослов'янською мовами.

У 9-у підрозділі вперше на основі джерелознавчого аналізу провенієнцій монастирських примірників, рукописних бібліотечних каталогів та інвентарів представлено відомості про розповсюдження в досліджених книгозбірнях творів знакових релігійних письменників XVIII ст., які тісно були пов'язані з українськими теренами: Г. Генделя, Т. Ю. Крусинського, С. Ключевського, М. Рубчинського. Представлено у формі таблиць латиномовні тексти авторських дарчих записів Г. Генделя і Т. Ю. Крусинський та їх переклади, що вводить у науковий обіг унікальний фактографічний матеріал. Одержані факти засвідчили популярність і попит на твори названих авторів в орденських осередках Волинського регіону.

Четвертий розділ *«Провенієнції та маргінальні записи монастирських стародруків як джерело до історії побутування видань та формування бібліотечних фондів»* складається з 13 підрозділів. У 1-у підрозділі обґрунтовано теоретичні засади наукового дослідження провенієнцій та маргіналій, обумовлено важливість їх джерелознавчого аналізу в історико-бібліотекознавчих студіях. Дисертанткою запропоновано видову класифікацію власницьких книжкових знаків, рукописних провенієнцій з урахуванням форми і змісту записів, відомостей про міграцію примірників, зв'язків монастирів з своїми доброчинцями. Спираючись на широку доказову базу, окреслено основні функції, які виконують провенієнції в історико-бібліотекознавчих і історико-книгознавчих дослідженнях. 2-13 підрозділи присвячено джерелознавчому аналізу провенієнцій кожної з досліджених бібліотек. Це дало змогу констатувати важливу роль провенієнцій у вивченні комплектування та організації фондів монастирських бібліотек, продемонструвати роль і участь орденського керівництва на рівні провінціалів та настоятелів монастирів у

формуванні монастирських бібліотек, ввести у науковий обіг комплекс купівельно-цінових записів, які можуть розширити джерельну базу при вивченні книжкової торгівлі на українських землях, та вісім власницьких книжкових знаків.

Новаторським в дослідженні історії монастирських католицьких бібліотек Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії є висвітлення на документальній основі аспектів книжкової культури, які були притаманні цьому монастирському середовищу. Питання книжкової культури католицьких монастирів, які функціонували на українських землях, до сьогодні залишалося поза увагою вітчизняних книгознавців і культурологів. Дисертантка включає наступні компоненти в поняття «книжкова культура» для монастирського середовища: умови зберігання книжок, правила користування ними, принципи організації бібліотечного фонду, засади бібліографування літератури, читання (колективне та індивідуальне), прояви бібліофільства. Вона обґрунтовано доводить, що перелічені * аспекти книжкової культури католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії були характерними для всіх монастирських бібліотек на теренах тогочасної Речі Посполитої.

При загальній позитивній оцінці представленого на захист дисертаційного дослідження маємо кілька питань до обговорення в рамках репрезентованої наукової теми:

Чи були, якщо були, то які і в якій кількості в досліджених бібліотеках видання, надруковані кириличним шрифтом.

Як була представлена в монастирських книгозбірнях продукція друкарень, що діяли на етнічних українських землях.

Чи фіксують каталоги та інвентарі досліджених монастирських бібліотек українських авторів (українського походження).

Разом з тим ці питання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Дисертація є завершеною науковою працею, поставлені мета і завдання дисертанткою цілком реалізовані. Реферат відповідає вимогам МОН України, його зміст відповідає змісту представленого дисертаційного дослідження. За

науковим рівнем, актуальністю, новизною постановки завдань, обґрунтованістю висновків і основних положень, теоретичним і практичним значенням дисертаційна робота І. О. Римарович «Бібліотеки католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX століття: історико-книгознавчий аспект» відповідає вимогам МОН України та п. 7, 8, і 9 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, які висуваються до докторських дисертацій, а Римарович Ірина Олегівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Доктор філологічних наук,
професор, академік НАН України,
завідувач кафедри полоністики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Підпис засвідчую
Секретар 20 25 р.

Р. П. Радишевський